MODERNIZAREA SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI ÎN SECOLUL AL XIX -LEA . PUNCTE DE VEDERE LIBERALE ȘI NAȚIONALE

ALIN CIUPALĂ

Autorul amintește pe scurt etapele prin care a trecut societatea românească în cursul unei transformări care a avut ca rezultat transformarea acesteia într-un stat național și liberal.

Apariția statului național român în urma dublei alegeri a lui Alexandru Loan Cuza [1] în 1859 a făcut posibilă organizarea procesului de modernizare a societății românești într-un cadru coerent. Începutul etapei clasice în construcția statului român modern reprezintă o perioadă relativ scurtă, delimitată de revoluția din 1821 și Unirea Principatelor, pe care o putem considera primară, arhaică și începutul structurilor noului tip de stat.

Restaurarea prinților autohtoni a marcat o încercare de organizare a statului pe baze noi, moderne, și nu o revenire la situația existentă înainte de instaurarea, de către Imperiul Otoman, la începutul secolului al XVIII-lea , a regimului fanariot (prinți de origine greacă din districtul Fanar din Constantinopol).

Boierii români din Țara Românească și Moldova au adoptat idei noi în această perioadă, în special pe cele ale Revoluției Franceze, care au ajuns la ei prin cultura greacă, a cărei patroni au fost principii fanarioți. Astfel, iluminismul naționalist și conservator, spre deosebire de cel clasic, de tip francez, rațional și liberal, a provocat o criză care a determinat relații tensionate între elita autohtonă și cea greacă și care s-a resimțit din ce în ce mai mult spre sfârșitul secolului al XIX-lea · Conviețuirea, funcțională până în acel moment, a devenit practic imposibilă în condițiile în care principii fanarioți, susținând idealurile naționale grecești, au subordonat Principatele ideilor Marii Idei. Marii boieri români patrioți, deși divizați și mai înclinați spre reflecție politică decât spre acțiune fermă, au reacționat în cele din urmă la momentul izbucnirii,

[1] Pour la période du règne de Cuza voir Constantin C. Giurescu, *Viața* ji *opera lui Cuza Vodă,* Ed. Curtea Veche, Bucarest, 2000; *Cuza Vodă in memoriam* (coordonnateurs L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub), Iași, Ed. Junimea, 1973.

[2] Al. Duțu, Pompiliu Teodor, *Iluminismul în centrul și sud-estul Europei și implicațiile sale social-politice,* Editions de l'Academie Roumaine, Bucarest, 1980; Nicolae Isar, *Principatele Române în Epoca Luminilor (1770-1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale,* Editions de ('Université de Bucarest, Bucarest, 2005.

Rev. Études Sud-Est Europ., XLVI, 1-4, p. 349-356, Bucarest, 2008

de către Societatea Secretă *Eteria,* cu sprijinul direct al Imperiului Rus, a revoluției grecești.

Instituirea Regulamentelor Organice în Țara Românească și Moldova [3]în 1831 și 1832 a creat, cel puțin teoretic, premisele accelerării operei de modernizare prin înființarea unor noi instituții, guvernate de principii moderne, precum separarea puterilor în stat sau egalitatea în fața îndatoririlor. De fapt, Regulamentele Organice nu au fost puse în practică, în principal din cauza intereselor strategice ale puterii a cărei participare a fost decisivă în redactarea lor, adică Imperiul Rus. Astfel, modernizarea societății românești a fost permisă de Rusia doar în măsura în care nu aducea atingere intereselor sale în Peninsula Balcanică și în Principate. Administratori înțelepți, înzestrați cu experiență dobândită în funcții anterioare în sistemul birocratic al statului, culți și educați în Europa Occidentală, principii domnători din perioada Regulamentelor Organice au încercat să patroneze și să protejeze o modernizare limitată, îndreptată mai ales spre o mai bună funcționare a administrației. Crearea unui sistem școlar în limba română care a înlocuit școlile în limba greacă, a unor instituții administrative și chiar a unei miliții autohtone a însoțit măsurile antiliberale și anihilarea oricărei opoziții față de presiunile tot mai copleșitoare ale Imperiului Rus. În condițiile în care modernizarea devenea din ce în ce mai mult sinonimă cu construirea unor structuri liberale, contradicția creată nu a putut fi rezolvată de principii domnitori din perioada Regulamentelor Organice.

În acest context a apărut generația lui '48, care a organizat Revoluția și a jucat un rol activ în realizarea dublei alegeri din 1859. [4]Din punct de vedere al originii sociale, majoritatea viitorilor revoluționari proveneau din familii boierești, unele vechi și cu nume sonore, dar și din familii sărăcite ai căror descendenți au fost nevoiți, spre mijlocul secolului al XIX-lea , să intre în administrația publică, unii alegând cariera militară, care le asigura un venit sigur și oportunități de promovare. Cei mai mulți dintre ei au plecat la studii în străinătate, după ce au obținut burse de la *VEforie* des écoles, o instituție patronată de unii mari efori boieri; urmau să devină specialiști de care Statul avea nevoie în efortul său de modernizare a instituțiilor [5], ceea ce explică de ce au urmat, în mare parte, studii juridice și au fost interesați doar secundar de dobândirea unei pregătiri de ingineri sau medici. Așadar, nu pasiunea pentru științele juridice i-a condus spre facultățile de drept, ci certitudinea unui loc în structurile birocratice ale Statului, structuri care, fiind la începuturi, aveau nevoie urgentă de specialiști care să le facă funcționale.

Mai mult, odată ce își terminaseră specializarea, tinerii generației '48 intrau în contact cu reprezentanți proeminenți ai mișcării liberale europene, dintre care unii le fuseseră profesori, care îi introduceau în ideologia liberală. Mișcarea liberală europeană susținea crearea unui nou tip de stat, bazat pe principiile separării puterilor în stat, suveranitatea națiunii și a guvernării reprezentative, recunoașterea drepturilor cetățenilor și egalitatea în fața legii.

[3] Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834-1848,* București, 1915.

[4] Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a românilor,* Iași, Editions de l'Université "Al. I. Cuza", 1999; Dan Berindei, *Epoca Unirii,* Ed. Corint, Bucarest, 2000.

[5] Nicolae Isar, *Cultură națională și spirit european. De la Școala lui Gh. Lazăr la Universitatea din București,* Editions de l'Université de Bucarest, Bucarest, 2004; Elena Siupiur, *Intelectuali, elite, clase politice moderne în sud-estul european. Secolul XIX,* Ed. Domino, Bucarest, 2004.

Națiunea, noua formă de coeziune socială, urma să unească toți membrii structurii sociale, indiferent de originea socială, capacitatea intelectuală sau alți factori. Astfel, statul modern trebuia să fie atât liberal, cât și național, o egalitate prezentă doar teoretic, întrucât în practică apăreau contradicții semnificative, cum ar fi cea legată de privarea de drepturi politice aplicată anumitor categorii sociale.

Momentul Unirii și apariția Statului Român în forma sa clasică, desăvârșită în 1918, a generat un entuziasm fără precedent în istoria românilor, temperat destul de repede de provocările cu care a trebuit să se confrunte elita politică și care cereau o soluție. Alexandru Lod Cuza, principele ales pe 5 și 24 ianuarie, și-a îndreptat atenția către două obiective majore: pe de o parte, consolidarea Unirii și recunoașterea acesteia pe plan internațional, iar, pe de altă parte, adoptarea unor măsuri interne cu caracter modernizator. Această modernizare a implicat dizolvarea diferențelor de organizare internă a celor două regiuni, Țara Românească și Moldova, dar și apropierea Principatelor Unite de lumea occidentală și ieșirea lor de sub influența lumii orientale. La suprafață, generosul obiectiv al modernizării a fost acceptat de toate grupările politice, încă neconstituite în partide, iar principele și-a asumat de la început rolul de lider, inițiator al măsurilor care erau atât așteptate, cât și necesare. Fără îndoială, este pentru Al. I. Cuza că datorăm implementarea unui program ambițios de reforme în toate domeniile, începând cu învățământul, administrația, justiția și armata, până la proprietatea funciară, drepturile civile și cetățeni.

Introducerea instituțiilor de tip occidental a oferit modernizării, văzută ca un fenomen general, complex și incluziv, premisele succesului. Însă prințul s-a aflat într-o situație disperată atunci când a încercat să continue programul de reformă împotriva principiilor liberale pe care se angajase să le implementeze de la început. Lovitura de stat din 2 mai 1864, care a abrogat Constituția, a dizolvat Parlamentul și a instituit cenzura, a dus la opoziția celor care îl aleseseră în 1859. Pretextul loviturii de stat a fost refuzul unora dintre marii proprietari de pământ de a accepta reforma agrară susținută de prinț. Chiar dacă unele reforme au fost introduse după instaurarea regimului personal, de exemplu cea menționată mai sus, esența proiectului de modernizare a fost pusă sub semnul întrebării, iar atingerea obiectivelor pe termen lung a devenit imposibilă. Mai mult, țara a cunoscut destul de repede o criză economică, iar corupția regimului nu a făcut decât să accelereze coagularea intereselor opoziției. Eliminarea prințului și a regimului său, devenind astfel inevitabilă, a avut loc la 11 februarie 1866.

Urcarea pe tronul Principatelor Unite a Prințului Carol de Hohenzollem-Sigmaringen, într-o atmosferă internă și externă complicată, a pus în aplicare unul dintre principiile convenite de Adunările ad-hoc ținute în 1857, acela al domniei unui prinț străin. Elaborarea și votarea Constituției din 1866 au marcat începutul monarhiei constituționale, un nou sistem politic și instituțional [6]. Românii s-au aflat în fața unui nou început și a unui drum pe care erau chemați să-l parcurgă plini de speranță. Constituția, acceptată și respectată de Prinț și, după 1881, de Regele Carol I ͵ a oferit cadrul necesar, dar insuficient, pentru implementarea practică a operei de modernizare. Momentul 1866 este important deoarece reprezintă un punct de

[6] Grigore Chiriță, *SociÉtatea din Principatele Unite Romane în perioada constituirii statului național (1856-1866),* Editions de l'Académie Roumaine, Bucarest, 2004.

referință privind modalitatea în care elita politică românească, grupată în jurul Prințului, intenționa să realizeze modernizarea societății românești. Constituția a fost o sinteză a documentelor constituționale elaborate până în acel moment [7], începând cu memoriile boierilor după 1822, Regulamentul Organic, Convenția de la Paris, Statutul pentru Dezvoltare și Proiectul de Constituție întocmit de Comisia Centrală de la Focșani, până la Constituția belgiană, care era la vremea respectivă cea mai liberală din Europa, document care a servit doar ca model și care nu a fost copiat, așa cum am fi tentați să credem. Voința de a da formă și conținut sistemului bazat pe principiile liberalismului, pe respectul strict pentru proprietatea privată, drepturile și libertățile cetățeanului, separarea puterilor și guvernarea reprezentativă și considerarea națiunii ca singura entitate capabilă să dețină puterea absolută, indica, de fapt, obiectivul pe care opera de modernizare urmărea să-l atingă.

În primul rând, modernizarea a necesitat sincronizarea instituțiilor românești cu cele europene și efortul de a depăși distanța care, din acest punct de vedere, separa România de Europa. În al doilea rând, făurirea unei noi mentalități era vitală, în conformitate cu principiile care asigurau funcționarea instituțiilor deja menționate, adică o aplicare conștientă în condițiile concrete ale societății românești.

Cei care s-au angajat să sponsorizeze opera de modernizare, liberali și conservatori [8], și-au demonstrat înțelegerea și responsabilitatea, politică, dar și civică, pentru necesitatea de a parcurge împreună distanța care despărțea România de Europa Occidentală.

Sensul modernizării a fost clar formulat și viza un drum european pe care românii l-au angajat, cu întârzierile, obstacolele și chiar eșecurile inerente.

În ceea ce privește obiectivul final, a existat un consens, dacă luăm în considerare acțiunea guvernamentală concretă în perioadele în care țara a fost condusă de Partidul Național Liberal sau de Partidul Conservator. Mai mult, acestea au folosit mijloace similare: modernizarea a fost pusă în practică prin măsuri luate la vârful ierarhiei, de către elita politică și intelectuală, și diseminată la periferie, prin inițiative legislative. Principala diferență care reiese și pe care o putem evidenția a fost legată mai ales de ritmul modernizării. În timp ce liberalii au dorit să acționeze rapid și să sară peste etape, să depășească rapid decalajele, conservatorii s-au declarat în favoarea unei modernizări în etape, în ritmul „natural" al evoluției sociale, fără salturi și fără grăbirea lucrurilor. Aceasta explică de ce liberalii au preluat conducerea, au dat dovadă de mai multă inițiativă și dinamism, în timp ce conservatorii i-au urmat, asumându-și gestionarea efectivă a diferitelor domenii. Am dori să subliniem punctul nostru de vedere. Nu este posibil să se definească o separare clară între cele două orientări, în sensul că unele au fost progresiste, altele reacționare. Conservatorii au avut și ei inițiative, iar liberalii au reușit să se organizeze eficient în anumite domenii, dar aceștia din urmă s-au remarcat prin dinamism, în timp ce primii au pierdut constant teren, până la Primul Război Mondial.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea ‚ teoriile - din ambele direcții - care criticau opera de

[7] loan C. Filitti, *Izvoarele Constituției de la 1866,* Bucarest, 1934.

[8] Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească 1866-1900,* Ed. Ail, Bucarest, 1998; Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România,* Ed. Enciclopedică, Bucarest, 2000.

modernizare nu au întârziat să apară. În primul rând, critica formulată de Titu Maiorescu și asumată de Societatea „Junimea”, așa-numita teorie a formelor fără fond [9]. Membrii Societății nu se îndoiau de necesitatea modernizării, ca fenomen social, politic și cultural; mai mult, aveau să aleagă cariera politică în cadrul Partidului Conservator, aveau să participe direct la actul de guvernare, având astfel un rol activ în realizarea obiectivelor legate de modernizare. Critica lor viza elementele negative care, provocate de ritmul alert, riscau să fie asimilate ca pozitive, și influențând astfel acțiunea practică. Dimensiunea politică nu poate fi ignorată, ținta fiind adversarii liberali, dar, prin ideile lor, membrii Societății „Junimea” încercau doar să corecteze anumite inadvertente și nu să elimine procesul în sine.

În al doilea rând, este necesar să reamintim criticile venite din partea mișcărilor tradiționaliste apărute la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, „Semanătorismul” și „Poporanismul” [10]. Contrar opiniilor membrilor „Junimea”, reprezentanții ambelor mișcări au respins ideea modernizării și inevitabilitatea unei societăți precum cea românească. Mai mult, modernizarea era considerată un pericol real, care amenința valorile adevărate, autentice ale poporului român, păstrate de sat. Fără a defini în nicio ocazie acest specific și aceste valori, lăsate într-o zonă superfluă din care se putea înțelege orice, tradiționaliștii au negat rolul jucat de elită, începând cu revoluția din 1848, precum și obiectivul acesteia. Chiar dacă adepții „Poporanismului” au încercat să identifice alternative, adepții „Semanătorismului” nu au formulat un răspuns clar. Deși critica lor a fost dură și categorică, ea rămâne doar teoretică, fără o alternativă viabilă.

Universul rural românesc nu a fost abandonat de opera de modernizare așa cum este considerată și astăzi, dar nici nu a constituit o preocupare centrală, aflându-se mai degrabă la periferia practicii modernizatoare. Întrebarea era normală dacă ne gândim că obiectivul principal era construirea unei lumi urbane, în care urbanismul (orașul și locuințele burgheze) și urbanitatea (instituțiile, resursele umane și mentalitățile) să constituie pilonii principali ai modernizării. În acest sens, Statul a monopolizat resursele umane și financiare, ceea ce a făcut ca puterea să neglijeze satul și problemele sale. Cu toate acestea, au fost implementate unele inițiative, coerente ca program și dezvoltare, de exemplu acțiunea sanitară analizată serios recent de istoricul Constantin Bărbulescu [11]. Se pune întrebarea cauzelor care au dus la eșecul acestui efort de îmbunătățire a situației sanitare a satului românesc până la Primul Război Mondial.

Analiza operei de modernizare este centrată pe unele contradicții care, de altfel, nu caracterizează doar societatea românească, ci se regăsesc în majoritatea societăților din Europa Centrală și de Sud-Est, adică în societățile agrare care încearcă să depășească decalajul față de Occident printr-o muncă de [12]modernizare rapidă, fermă, implementată de o elită politică și

[9]Ciprian Șiulea, *Retori, simulacre, imposturi. Cultură și ideologii în România* (chapitre *Maiorescu și românii),* Ed. Compania, Bucarest, 2002, pp. 69-130.

[10] Z. Omea, *Sămănătorismul,* Ed. Fundației Culturale Romane, Bucarest, 1998; Idem, *Poporanismul,* Ed. Minerva, Bucarest, 1972.

[11]Constantin Bărbulescu, *Imaginarul corpului uman. Intre cultura țărănească și cultura savantă (secolele XIX-XX),* Ed. Paideia, Bucarest, 2005.

[12]Daniel Chirot, *Social change in a peripheral society. The creation of a Balkan colony.* New York,

culturală formată în spațiul occidental. Aceste contradicții evidențiază o dualitate a discursurilor, precum dubla imagine a femeii [13](mamă a familiei și a națiunii în același timp, dar lipsită de drepturi politice), dubla imagine a universului rural [14](țăranul ca fundament al naționalității, dar și sălbaticul care trebuie civilizat), și lista poate continua. De asemenea, este important de menționat decalajul dintre înțelegerea problemelor care apar în timpul modernizării și imposibilitatea găsirii unor soluții viabile; problema țăranilor este poate cel mai bun exemplu în acest sens.

Un răspuns este direct legat de ritmul modernizării. Accelerarea și construirea prea rapidă a sferei publice, al cărei spirit nu este pe deplin asimilat, favorizează neînțelegerile sau perturbarea rolurilor sociale și împiedică dezvoltarea conștientă a anumitor practici esențiale pentru funcționarea eficientă a sistemului instituțional. În același timp, elita este incapabilă să-și depășească propriile limite psihologice și să înțeleagă pe deplin schimbările pe care ea însăși le-a generat. Astfel, exemplul reformelor agrare și electorale ni se pare instructiv. Deja revendicate în timpul dezbaterilor din 1866 din cadrul Adunării Constituante de la București, ideea celor două reforme a apărut constant în discuțiile politice și dezbaterile publice până în 1918. Deși susținută deschis de unii politicieni, acestea nu au fost niciodată implementate. Ele au fost formulate explicit de Ionel Brătianu în scrisoarea programatică din 13 septembrie 1913, care anunța măsurile pe care Partidul Național Liberal spera să le adopte în anul următor, când, în sistemul de rotație a guvernului, se aștepta venirea la putere. Izbucnirea războiului a dus la amânarea deciziei.

La nivel public, situația prezintă o discrepanță serioasă între norme și practici. Autoritățile locale, prin intermediul instituțiilor subordonate, sunt însărcinate cu implementarea deciziilor luate la centru de către o elită preocupată, chiar dacă doar secundar, de problemele lumii rurale. Întotdeauna aceleași autorități sunt obligate, cel puțin teoretic, să-i apere pe țărani, majoritatea analfabeți și necunoscători de propriile drepturi, de abuzurile moșierilor și arendașilor. Aceasta este o datorie pe care autoritățile locale nu o îndeplinesc, pe de o parte din cauza corupției funcționarilor și, pe de altă parte, din cauza politizării și centralizării excesive a sistemului administrativ, folosit ca instrument în confruntarea politică. Astfel, multe inițiative legislative adoptate de centru, în primul rând sistemul contractelor agricole, dar și altele (vânzarea terenurilor statului către țărani - 1889; Legea Mirilor Miri; Băncile Populare, Banca Agrară, „Casa Rurală" - 1908 etc.), atât de guvernele liberale, cât și de cele conservatoare, nu au fost implementate sau nu au fost respectate. Țăranul nu avea resursele financiare pentru a-și susține cauza în instanță, motiv pentru care majoritatea cazurilor erau dezbătute la nivel local. Nemulțumirea s-a acumulat, iar revolta țăranilor din 1907 a fost un strigăt de disperare, de furie, în fața unei situații fără ieșire.

San Francisco, London, Academic Press, 1976, Edition roumaine: *Schimbarea socială într-o sociEtate periferică. Formarea unei colonii balcanice,* traduction et postface: Victor Rizescu, Ed. Corint, Bucarest, 2002.

[13] Alin Ciupală, *Femeia în sociÉtatea românească a secolului al XIX-lea. între public și privat,* Ed. Meridiane, Bucarest, 2003.

[14] Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, *Modernizarea lumii rurale din România în a doua jumătate a secolului al XlX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Contribuții,* Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2005, p. 11.

Chiar dacă mediul rural este conservator, sfera privată țărănească trece, sub presiunea schimbărilor survenite în urma modernizării, printr-o răsturnare care o împiedică să se adapteze. Până de curând, lumea țăranului român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, rămasă într-un con de umbră, favoriza interpretări ideologice diferite. Oricât de paradoxal ar părea, țăranul român apărea doar la un nivel abstract, dezumanizat și mai sunt multe de făcut pentru a aduce o nouă lumină asupra tuturor chestiunilor legate de modul de viață al țăranului din perioada menționată.

Ca o concluzie, să menționăm că demersul nostru tinde să demonstreze că în construcția societății românești moderne s-au luat în considerare, în primul rând, valorile ideologice naționale, cu accent pe ortodoxie și latinitate și abia apoi valorile ideologiei liberale, precum separarea puterilor în stat, drepturile și libertățile cetățeanului, respectarea legii etc. O situație caracteristică întregului spațiu sud-est european, cu particularitățile și evoluțiile specifice fiecărei societăți.